

KANSALLISKIRJALLISUUDEN RUMA

ANKANPOIKANEN

Vähemmistökirjallisuuden elinehdoista

Anitta Viinikka-Kallinen

Ei ole olemassa yhtään kansakuntaa, jonka väestö olisi etnisesti täysin homogeenista. Jokainen moderni valtio joutuu määrittelemään suhtautumistapansa erilaisiin etnisiin ryhmiin eli vähemmistöihin. Vallalla oleva menettelytapa vaikuttaa olevan, että asiasta tehdään poliittinen *ongelma*. Kun valtaa pitävä ryhmä¹ määrittelee toiset etniset ryhmät ongelmaksi, on samalla valettu perusta huojuvalle talolle: näin rakennetaan ristiriitaista kansakuntaa, jossa yhteiskunnallisen tasa-arvon vaatimukset eivät toteudu. Tällainen käytäntö on itseäntoteuttava ennuste: ongelmia haetaan ja ongelmia saadaan. Kun kansalaiset luokitellaan paremmuusjärjestykseen kielen, kulttuurin ja etnisen taustan perusteella, sanotaan samalla hyvästii demokratian perusteelle tasa-arvosta synty-perään katsomatta.

Kulttuuria luokittelevan ja yhtenäistävän pyrkimyksen käyttövoimana on kansallisromantiikan tuottama ajatus kansakunnasta, jolla on yhteinen kieli, kulttuuri ja mieli. Tällainen ajatus on historiallisesti varsin uusi. Esimodernilla ajalla yksilö identifioi itsensä esimerkiksi heimoon, sukuun, etniseen ryhmään, uskontoon tai alueeseen kuuluvaksi. Modernin läpimurron yhteydessä, Euroopassa 1800-luvun loppua kohti mentäessä, kansallisvaltion poliittinen katto kokosi vähitellen alleen alueelliset ja etniset erot. (Hall 1999: 46.) Saksalaisten filosofien, erityisesti Hegelin, tuottama kansallisromanttinen ideaali

yhdestä maasta ja yhdestä kansasta lainehti yli Euroopan. Konstruktion sisältyi vahvana ajatus, että kansakunnalla on oltava yhteinen kieli, kulttuuri ja mieli. Kansakunnan käsite on näin käytettynä pelkästään positiivinen yhteinen projekti, joka tuottaa turvallisuutta, voimavarojen yhdistymistä ja kulttuurista vahvuutta. (Hall 1999:46-47.) Kysymystä siitä, mikä kulttuurin muoto nostetaan valtion normiksi, pidettiin kansallisromantiikan huippukaudella vähäisenä kysymyksenä. Enemmistön ja vähemmistön väliset suhteet nousivat poliittisiksi ja kulttuurisiksi kysymyksiksi vasta paljon myöhemmin.

Kansallisvaltio pitikin lupauksensa monelta osin. Sotien ja levottomuuksien repimässä Euroopassa valtion tuoma turvallisuus ja sen myötä ainakin jaksottainen olojen vakiintuminen usein paransi edellytyksiä harjoittaa monia elinkeinoja ja kasvatti näin ollen aineellista hyvinvointia. Monissa Euroopan maissa luotiin koko kansaa koskeva koululaitos, saavutettiin vähitellen yleinen luku- ja kirjoitustaito ja kehitettiin yhden puhekielen pohjalta kirjakieli kansalliseksi viestintävälineeksi. Kirjallisen sivistyksen ja yhtenäiskulttuurin leviäminen helpotti kansallisen taloudellisen verkoston luomista ja työvoiman liikkumista. Näin kansallisesta kulttuurista tuli samalla teollistumisen tärkeä edellytys ja modernisaation moottori. (Hall 1999:46-47.)

¹ Valtaa pitävä etninen ryhmä on tavallisesti suurin, rikkain tai asemaltaan historiallinen valtaloukka, joskus kaikkia näitä.

Kansakunta ei siis ole vain poliittinen ja hallinnollinen yksikkö, vaan myös merkityksiä tuottava kulttuurinen representaatiojärjestelmä. Kansakunta on symbolinen yhteisö, ja juuri sen takia se voi pystyä luomaan tunteen yhteisestä identiteetistä ja molemminpuolisesta uskollisuudesta. Tämän takia voidaan puhua kansakunnan ideasta, jonka representaatiota on kansallinen kulttuuri. (Schwarz 1986:106.) Kansallinen kulttuuri on ennen kaikkea diskurssi — yksi tapa rakentaa merkityksiä, mieltää omaa toimintaansa ja rakentaa käsityksiä itsestään. Kansallinen kulttuuri tuottaa merkityksen *kansakunnasta*, johon yksilö voi identifioitua. Merkityksiä pidetään yllä yhteisillä tarinoilla, muistoilla ja mielikuvilla. Kansallinen identiteetti sitoo yhteen kuvitteellista yhteisöä. (Hall 1999:47.)

Edellä mainittujen yhteiskuntafilosofisten tehtäviensä takia kansallinen kulttuuri pyrkii yhdistämisen ohella yhtenäistämään kulttuurista käytäntöä. Lähes kaikki nykyiset kansakunnat hakevat oikeutusta olemassaololleen itselaaditusta syntymätodistuksesta. Tällöin näyttäytyy luonnollisena tehdä ero ”omien” ja ”vieraiden” välillä vaikka ero olisi kuinka keinotekoinen ja historiallisesti kyseenalainen. Kansallisen historian luominen edellyttääkin kykyä unohtaa tosiasiat jotka eivät sovi valittuun kansalliseen kuvitelmaan. (Enzenberger 1992:17-18) Kieltämisen kohteeksi päätyy kaikki mikä uhkaa myyttiä yhtenäisestä ja yhteisen historian omaavasta kansakunnasta. Tästä syystä etnisten vähem-

mistöjen kulttuurinen olemassaolo on jatkuvasti uhattuna.

Kerro, kerro kuvastin...

Kansakunnan kertomus tuottaa joukon mielikuvia, maisemia, historiallisia tapahtumia, symboleja, ja rituaaleja, jotka edustavat eli representoivat niitä yhteisiä kokemuksia, jotka antavat kansakunnalle merkityksen (Hall 1999:48). Kansallinen identiteetti perustetaan usein symbolisesti ajatukseen puhtaasta, alkuperäisestä kansasta. Ajatus on tietysti jo lähtökohdissaan mahdoton, mutta toimii yllättävän hyvin tarkoituksensa puolesta. Siinä missä kansakunnan kuva luodaan edellämmainittujen kuvien avulla, hahmotellaan myös oletetun kansallisuuteen piirteet.²

Kansallinen siis suojautuu sen identiteettiä uhkaavilta *toisilta*. Kielelliset ja kulttuuriset vähemmistöt poikkeavat kansallisen diskurssista olennaisilta osin. Niiden poikkeava diskurssi on itsesuojeluperiaatteen mukaisesti määriteltävä toiseksi eli vieraaksi — ja useimmiten huonommaksi.³ Kulttuurien välisten erojen syvyys ja luonne, yhteiskunnan demokratian aste, aineellisen hyvinvoinnin jakautuminen ja kansainvälinen poliittinen tilanne vaikuttavat torjunnan ja eron tekemisen mekanismeihin. Menetelmät vaihtelevat hienovaraisesta väheksymisestä kulttuurisen sorron kautta kansanmurhaan saakka.

² Esimerkki käytännön politiikasta: Norjan entinen pääministeri Gro Harlem Brundtland loi lentävän lauseen: «on tyypillisesti norjalaista olla hyvä». Toisen entisen pääministerin Jens Stoltenbergin uscin toistama teesi oli, että Norja on maailman paras hyvinvointiyhteiskunta. Edellisten kaltaisten lausumien tarkoitus on yhdistää kansakuntaa ja nostaa sen itsetuntoa todellisten tai kuviteltujen onnistumisten avulla.

³ Edmund Edvardsen kuvaa etnisen marginalisoinnin prosessia norjalaisessa yhteiskuntaelämässä ja julkisuudessa. Pohjoisnorjalainen elämänmuoto, joka koostuu norjalaisen ohella saamelaisesta ja kveenikulttuurista, on kansallisessa diskurssissa esitetty heikosti kehittyneenä, primitiivisenä ja niin ollen huonompana. Näkemystä on perusteltu nimenomaan kulttuurin kvaliteettieroilla. (Edvardsen 1997:51-73, 133-181.) Valtion, erityisesti koulutus- ja tiedotuslaitosten, tehtäväksi on katsottu pohjoisnorjalaisen ihmisen nostaminen mahdollisimman lähelle norjalaista tasoa. Ajatustapa säilyi Norjan valtion rakenteissa pitkälle 1970-luvulle. Jälkiä siitä on nähtävissä edelleen valtiovallan suhtautumisessa vähemmistöjen oikeuksiin.

Useimmat modernit kansakunnat koostuvat erilaisista kulttuureista, jotka on liitetty yhteen sotien ja valloitusten seurauksena.⁴ Kulttuuriset erot on tukahdutettu väkivaltaisesti. Tasavertaista kumppanuutta ei esiinny, mutta kansallisvaltion vähemmistölle suomien oikeuksien määrä vaihtelee. Esimerkkinä vähemmistöjen eliitistä mainitaan tavallisesti suomenruotsalaiset ja kanadanranskalaiset. Pohjoismaiseksi esimerkiksi vähemmistöstä, jolla on erittäin vähän kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia sopii Norjan kveenit.

Vähemmistöt siis elävät jatkuvan sulauttamispaineen alaisena ja joutuvat toistuvasti legitimoimaan kulttuurisen olemassaolonsa. Yhtenä reaktiona kulttuurirasismia kohtaan voi olla vähemmistöryhmän strateginen vetäytyminen puolustusasemiin: kulttuurinen traditionalismi ja puhdasoppisuuden korostaminen, poliittinen tai uskonnollinen separatismi, jopa fundamentalismi.⁵ (Hall 1999:69.) Saattaa olla houkuttelevaa ajatella, että identiteetin on joko palattava juurilleen tai sulauduttava valtakulttuuriin ja hävittävä kokonaan. On kuitenkin kolmaskin mahdollisuus. Ihminen voi säilyttää vahvan yhteyden paikkoihin, traditioihin, historiaan ja elämäntapaan, jotka muovasivat heidät. Tällainen kulttuurikäsitys ei etsi kadotettua puhdasta alkuperää eikä haaveile paluusta menneeseen.⁶ Ihminen ei ole kulttuurisesti yhtenäinen tai puhdas edellä mainitussa merkityksessä, vaan useiden toisiinsa kytkeytyneiden kulttuurien tuote. Hän kuuluu samanaikaisesti moneen kotiin. Puhdasoppisuutta korostava vähemmistödiskurssi ja etninen absolutismi ei niin ollen vastaa kovin hyvin hänen tarpeitaan.

(Hall 1999:71-72.) Tällainen moniarvoinen identiteetti sopii postmodernin kulttuurikäsitteen ajatukseen, että ihmisellä ei ole kiinteää, pysyvää identiteettiä, vaan se muuttuu suhteessa ympäröivään maailmaan⁷.

Kirjailijan suuri tehtävä

Vähemmistökirjailijat, samoin kuin usein siirtolaiskirjailijat, kuuluvat samanaikaisesti kahteen maailmaan, kuten kaikki ryhmänsä jäsenet. Heidän on pitänyt oppia asuttamaan vähintään kahta identiteettiä, puhumaan kahta kulttuurista kieltä, kääntämään ja neuvottelemaan niiden välillä. Tästä päättymättömästä prosessista vähemmistökirjailija kirjoittaa. Siksi hänen tekstinsä ovat tärkeitä kulttuurisina viesteinä.

Teosten kirjalliset ansiot ja vallitseva maku ovat tärkeitä vähemmistökirjailijan ja teoksen elämälle kirjallisen instituution sisällä. Ne ratkaisevat saavuttaako kirjailija lukijoita oman ryhmänsä ulkopuolelta ja miten hän selviytyy taloudellisesti. Mutta onko kirjailija tärkeä vähemmistökirjailijana? Sen ratkaisee usein se, miten hän käsittelee kahden maailman kohtaamisen dialektiikkaa. Tuomalla tämän teeman kirjallisuuteen hän osallistuu ryhmänsä näkyväksi tekemiseen ja selviytymistaisteluun. Kahden maailman kohtaamisen kuvaaminen vähemmistön näkökulmasta on haaste, jonka vastaanottaminen merkitsee kirjailijalle usein elämäntyön mittaista urakkaa.

Lisäksi asetelma on usein käytännössä vielä monimutkaisempi. Otetaan esimerkiksi Pohjois-Norjan kveenien kulttuurinen

⁴ Esimerkiksi Norjan kansakunta koostuu norjalaisista, kveeneistä, saamelaisista ja romaneista. Nämä pääryhmät taas jakautuvat moneen eri ryhmään. Jokaisen Euroopan kansakunnan voi samalla tavalla jakaa moneen etniseen ja kulttuuriseen ryhmään.

⁵ Reaktiona ulkopuoliseen paineeseen voi pitää myös sitä, että jotkut vähemmistöryhmien määreet eivät korosta keskinäistä samankaltaisuutta, vaan eroa valtakulttuuriin nähden. Stuart Hallin esimerkki tällaisesta negaation kautta itsensä määrittelystä on brittiläisyyden keskellä elävien mustien «ei-valkoisuuden» korostaminen. (Hall 1999: 69-70.)

⁶ Stuart Hall kutsuu tällaista identiteetin rakentumista hybridiseksi kulttuuriksi (Hall 1999:71).

⁷ Identiteettikäsitteen kehityksestä kts. esim Hall 1999:21-23.

tilanne. Kveenikulttuuri sijaitsee oikeastaan kaksinkertaisessa marginaalissa, koska myös pohjoisnorjalainen kulttuuri poikkeaa vallitsevasta norjalaisuuden normista. Vierauden ja toiseuden kokemus on molemminpuolinen. Norjalaiseen valtakulttuuriin samaistunut kohtaa usein pohjoisuuden ulkopuolisten asettamien myyttien kautta. Pohjoinen ihminen on näissä myyteissä vaistonvarainen, oppimaton, tavoiltaan vulgääri, puheiltaan karkea, mutta lapsenomaisen sydämellinen ja avoin. Norjassa kohtaavat lisäksi myytit skandinaavisen ja suomalais-ugrilaisen heimon rakenteellisesta erilaisuudesta.⁸

Useiden vähemmistöjen osalta monessa maailmassa eläminen merkitsee kahden kulttuurin ohella kahden sosio-ekonomisen todellisuuden työstämistä. Vähemmistöalueilla on usein matalampi aineellinen elintaso ja enemmän sosiaalisia ongelmia kuin enemmistöllä keskimäärin.⁹ Tämä asettaa kulttuurille lisävaatimuksia. Kulttuurin yhdeksi tärkeäksi tehtäväksi tulee pelastaa sieluja, osoittaa, että vähemmistönkin elämänmuoto ja historia ovat tärkeitä, että sen kotiseutu, kieli ja perinteet ovat arvokkaita. Kun valtopolitiikka tuhoaa elämäntavan perusteita, oma kulttuuri muistuttaa meitä siitä, että meidän arvoamme ihmisinä ja kulttuurin jäseninä ei voida määritellä ulkoapäin.

Vähemmistö astuu kirjalliseen salonkiin

Kansalliskirjallisuudet syntyivät Euroopassa 1800-luvulla. Jo tuolloin sanataide sai kantaakseen nationalismin poliittisia tehtäviä ja tuotti tekstejä, jotka edistivät kansallisia hankkeita. Kansalliskirjallisuutta tarvittiin sitomaan yhteen uusia yhteisöjä, kansakuntia joiden keskinäiset siteet olivat alkuun hyvinkin löyhiä. Tällaisessa tilanteessa kirjallisuuden kaltainen kulttuurinen fiktio oli suorastaan ratkaiseva uuden yhteisön olemassaololle. (Brennan 1990:48-49.)

Nykytilanne on hyvin erilainen kuin kansallism romantiikan huippukauden agraarisessa Euroopassa. Kun etninen ryhmä, jota yhdistää vähemmistöasemassa oleva kieli ja kulttuuri, alkaa jälkiteollisessa tietoyhteiskunnassa luoda omaa kirjallista kulttuuria, vastassa on monia uudenlaisia esteitä. Elämme epäilysten ja moniarvoisuuden aikaa. Ensimmäisenä kohtaamme kysymyksen, onko kielen aseman virallistaminen tarpeellista, ja tarvitseeko vähemmistökulttuuria yleensä tuoda julkiselle kentälle?¹⁰ Kansalliskulttuurien luoja 1800-luvulla olivat ideologisesti vahvempia, tehtävän aatteellinen ja poliittinen motivaatio oli selvempi. Suurimpia ongelmia oli huoli sisällön laadusta ja kilpailu siitä, mikä kielen ja kulttuurin muoto nostetaan kaanonin huipulle. Epäilystä tehtävän mielekkyydestä ei työn suorittajien joukossa juuri näyttänyt esiintyvän. Kansalliskulttuurin luominen oli

⁸ Kveenikulttuurin välittömän *toiseus* ei useimmilla kulttuurin alueilla vertaudukaan norjalaiseen valtakulttuuriin, vaan sen marginalisoimaan pohjoisnorjalaisuuteen. Tästä syystä samuuden ja eron kategorioita olisi säädettävä hienovaraisemmiksi. Esimerkiksi lestadiolaisuus on usein nostettu esiin kveenien kulttuuria kantavana tekijänä. Tällaisen painotuksen välittömänä ongelmana on, että yksinomaisesti lestadiolaisuutta tarkastelemalla kveenikulttuuri ei erotu muusta pohjoisnorjalaisesta tai Pohjoiskalotin kulttuurista. Lestadiolaisuus on voimakas kulttuuritekijä koko Pohjoiskalotilla.

⁹ Kuten esim. Birger Winsa on useissa yhteyksissä osoittanut. Kts. esim. Winsan vähemmistöjä koskevaa artikkelituotantoa osoitteesta <http://www.digitaldemokrati.nu/>

¹⁰ Katso esim. keskustelu syksyllä 2004 kveenien kielen asemasta Norjassa "Høring - Kvensk språk eller dialekt?" verkko-osoitteessa www.dep.no/kkd/norsk/bn.html.

osa suurta kansallisvaltioprojektia. Luotiin kansallista identiteettiä valtion arvovallan suoissa.¹¹ Kun vähemmistöt elvyttävät ja kehittävät omaa kulttuuriaan, ollaan aina samalla jonkinasteisessa oppositioasemassa valtiovaltaan. Mikään kansallisvaltio ei tarjoa vähemmistölle oikeuksia. Niistä pitää aina taistella poliittisesti. Vaatimusten poliittiset ja eettiset perustelut täytyy esittää yhä uudelleen. Jälkiteollisen postmodernin maailman kulttuurityöntekijä joutuu elämään monien epäilysten keskellä ja motivoimaan oman työnsä itselleenkin yhä uudelleen. Lisäksi kilpailu aineellisista toiminnan edellytyksistä on kova.

Kun vähemmistökulttuuria kehitetään nykytilanteessa, vahva institutionalisoitunut kansalliskulttuurinjoolemassa. Vähemmistön kulttuurityöntekijän täytyy ottaa se huomioon monella tavalla. Ensinnäkin se on voimakas mallin antaja. Vähemmistöryhmän jäsenet vertaavat omaansa kansalliskulttuuriin. Se voi olla turhauttavaa, koska esteettiset ihanteet voivat olla keskenään hyvin erilaiset ja enemmistön malli nousee helposti johtavaksi malliksi. Lisäksi vähemmistön resurssit ovat paljon pienemmät.

Myös ulkopuoliset vertaavat vähemmistö-kulttuurintuotteita kansalliseen kaanoniin, usein tuntematta vähemmistökulttuurin ilmaisu-perinnettä. Siitä huolimatta valtakulttuurin instituutioiden edustajilla on usein määrittely-monopoli vähemmistökulttuuriin nähden. Näistä lähtökohdista käsin säädellään kulttuuritoiminnan ulkoisia puitteita, erityisesti rahaa. Kulttuuri on osa taloutta. Kilpailussa kulttuurin sisällöstä ja muodosta on aina mukana myös raha.¹²

Jotakin uutta, jotakin vanhaa...

Edellämainittutaistelukulttuurin legitimoimisesta tarvitsee aseikseen kansalliskulttuurin tunnusmerkkejä, joista tärkein on normitettu eli standardisoitu kieli. Kysymys poliittisesta näkyväsitekemisestä ei kuitenkaan ole ainoa eikä edes tärkein syy, miksi vähemmistö tarvitsee kirjoitetulle kielelleen käyttöohjeita. Kielen jonkinasteinen standardisoiminen on tärkeää myös kirjallisuuden kehittymisen kannalta. Kielestä tulee näkyvämpi ja isku-kykyisempi. Kun vähemmistökielestä tulee kirjakieli, se saa samalla kulttuuri-instituution arvovaltaa. Niin kauan kuin kieli ei ole kirjakieli, sillä ilmestyneet tekstit mielletään harrastajakirjoittamiseksi.

Kielen standardisoimisen ohella voisi puhua myös kirjallisuuden standardisoimisesta. Tällä tarkoitan eräänlaisen peruskaanonin luomista omilla ehdoilla. Tällaiselle vähemmistön omalle kansalliskirjallisuudelle näyttää olevan tarvetta, vaikka postmodernin kulttuurikäsitteiden valtakaudella epäilyksen äänet ovatkin kuuluvia. Mahdollisuutta voisi tarkastella *valikoidun tradition* näkökulmasta.¹³ Valikoitu traditio on oikeastaan se käytännöllinen tapa, jolla vallitseva kulttuuri työstää ja liittyy itseensä uusia aineksia (Williams 1977/1988:133). Eric Hobsbawmin mukaan valikoidut traditiot käyvät tarpeelliseksi tilanteessa, jossa nopea yhteiskunnallinen muutos heikentää tai jopa hävittää vanhoja rakenteita ja sen mukana perinteitä. Valikoidut traditiot vastaavat uuden tilanteen haasteisiin luomalla oman menneisyyden ja samalla

¹¹ Käytän tässä valtiota synonyymina kansakunnalle. Tällöin esimerkiksi Norja ja Suomi sopivat esimerkiksi kuvastusta kehityksestä, vaikka niillä ei valtiollista suverenisuutta 1800-luvulla ollutkaan.

¹² Esimerkkinä vähemmistökirjallisuuden synnyn ja tuotannon edellytyksistä, katso Helena Bogetvedtin pro gradu -tutkielma «Kveenikirjallisuus pohjoisnorjalaisessa kirjallisuusinstituutiosta» (Tromssan yliopisto 1998). Bogetvedt tarkastelee kirjallisuussosiologisesta näkökulmasta käsin kveenikirjallisuuden asemaa, tuotantoa, jakelua ja vastaanottoa norjalaisen kirjallisuuden kentällä. Tutkimus osoittaa, että vähemmistön status ja näkyvyyden aste korreloi voimakkaasti mahdollisuuksiin pystyä tuottamaan omaa kaunokirjallisuutta ja saada se vakiinnutettua instituution puitteissa.

¹³ Suomeksi on käytetty myös nimeä «keksitty traditio». Sitä käyttävät ainakin Mikko Lehtonen ja Juha Herkman Stuart Hallin teoksen *Identiteetti* (1999) suomennoksessa.

korostamalla menneisyyden joitakin osia. Prosessin tarkoituksena on hahmottaa nopeasti muuttuvassa ja hämmäntävässä historiallisessa tilanteessa ainakin joitakin menneisyyden alueita muuttumattomiksi. (Hobsbawm 1983:2.) Jyrki Nummen mukaan kansalliskirjallisuuden keskeiset kuvauskategoriat täyttävät edellämainitut valikoidun tradition tunnusmerkit (Nummi 1997:36). Samantapaisia tendenssejä on nähtävissä silloin kun vähemmistö tuo omaa historiaansa ja ajattelutapaansa esiin ja yrittää vakiinnuttaa oman representaatiomallinsa. Sitä voisi tietyin rajoituksin kutsua kirjallisuuden standardisoimiseksi tai oman kansalliskirjallisuuden luomiseksi, jonka pohjalta uudistukset lähtisivät.

Valikoidun tradition käyttäminen vähemmistökirjallisuuden tulkinta- ja kehittämismallina edellyttäisi samalla vähemmistön oman kulttuurisen ilmaisun löytämistä ja näkyväksi tekemistä. Yhtenäiskulttuurin suureksi tehtäväksi tuli aikoinaan lujittaa kansakuntansa keskinäisiä melko abstrakteja siteitä (Anderson 1983:6-8.). Vähemmistökirjallisuudelle riittäisi vähäisempikin lähetystehtävä. Sen ei tarvitse sitoa toisiinsa ihmisiä, jotka ovat sattumanvaraisten syitten seurauksena päätyneet yhteisen kansallisvaltion katon alle. Vähemmistön kulttuurinen yhteenkuuluvuus on huomattavasti konkreettisempi ja lujempi. Samalla se voi olla ainoa tekijä, joka sitoo heitä yhteen. Omia valtiollisia rakenteita ja hallintoa vähemmistöillä ei ole. He ovat ryhmänsä jäseniä syntyperän ja kulttuurin perusteella, eivät valtiollisten järjestelyjen. Monet vähemmistöt myös asuvat kahden tai useamman valtion alueilla. Kun vähemmistökieli standardisoidaan, siitä tehdään samalla myös symbolisen yhteisön kommunikointiväline, eli otetaan

askel eräänlaista kansakunnan muodostusta kohti. Kieli on aina myös merkityksiä tuottava representaatiojärjestelmä.¹⁴ Tämän ymmärtää jokainen kieliyhteisön jäsen, ja se on luultavasti yksi syy siihen, että ihmiset suhtautuvat niin kiihkeästi kielen standardisoimiseen. Normittamisen mukana nousee entistä vahvemmin esille kysymys siitä, kenen arvoja kieli tuottaa.

”Suijuu maahan saakka mutta ei taitu”

Valaisen esitystäni muutamalla esimerkillä aikaisemmin mainitsemastani kahden maailman asuttamisen tematiikasta kaunokirjallisuudessa.

Vähemmistökirjallisuus kuvaa hyvin usein lähtöä ja paluuta; niiden suunnittelemista, toteuttamista ja usein myös katumista. Lähtöä kotiseudulta, lähtöä omien luota, lähtöä parempaa elämää etsimään, lähtöä yksinäisyyteen. Paluuta takaisin, yritystä rakentaa uudelleen kerran katkenneet yhteydet, paluuta oman olemuksen juurille. Kahden maailman välillä liikkumisen ja monen identiteetin asuttamisen tematiikka näyttää toistuvan vähemmistökirjallisuudessa eri puolilla Eurooppaa. Motiivit ja näkökulmat vaihtelevat, mutta yhteistä on usein liike monen todellisuuden välillä ja yksilön yritys löytää henkinen koti, jossa hän voisi tulla ehjäksi ihmiseksi.

Henkisen kodin etsiminen on kaunokirjallisuudessa usein sidottu konkreettisiin paikkoihin. Etsimisen dialektiikka saa vähemmistökirjallisuudessa usein maantieteellisiä kuvia. Entinen elämä on vanhalla kotiseudulla, suvun ja perheen asuinsijoilla ja tavallisesti kaukana valtakeskuksista.¹⁵ Uuden elämän puitteet ovat usein urbaanissa taajamassa;

¹⁴ Kieli ei siis vain siirrä merkityksiä, vaan myös tuottaa ja valikoi niitä, ja on siten osaltaan mukana standardisoimassa kulttuuria.

¹⁵ Entisen elämän puitteet ovat usein myös toisessa maassa. Esimerkiksi ruotsinkreikkalainen Theodor Kallifatides ja ruotsinsuomalainen Antti Jalava kuvaavat proosassaan jatkuvaa psyykkistä ja fyysistä liikettä synnyinmaan ja uuden kotimaan välillä. (Esimerkiksi Kallifatides romaanissa *En lång dag i Athen* (Bonniers, Stockholm 1989) ja Jalava romaanissa *Känslan* (Norstedts Förlag AB, Stockholm 1996).)

modernissa ja anonyymissä. Matka näiden kahden maailman välillä on pitkä sekä elämyksellisesti että maantieteellisesti. Kun fiktiivinen henkilö tekee esimerkiksi matkan kaupungista kotiseudulle, hän samalla matkustaa mielenmaisemasta toiseen. Matka-motiivin käyttäminen kuvaamaan henkistä muutosta on kirjallisuudessa antiikista lähtien käytetty keino. Päähenkilön fyysinen siirtyminen maisemasta ja elämänmuodosta toiseen tekee henkisen muutoksen seuraamisen lukijalle eläväksi ja konkreettiseksi. Lähdön ja paluun motiivit kuvittavat onnistuneesti monen identiteetin asuttamisen vaatavuutta.

Tällaisesta motiivinkäytöstä voi löytää lukemattomia esimerkkejä. Tarkastelkaamme asiaa seuraavassa Mikael Niemen, Antti Jalavan ja Alf Nilsen-Børsskogin tekstien valossa

Mikael Niemen romaanissa *Populärmusik från Vittula* (2000) on lyhyt prologi ja epilogi, jotka sijoittuvat päähenkilön aikuisuuteen. Muuten romaani kuvaa hänen lapsuuttaan. Minä-kertoja Matti on muuttanut pois pohjoisesta kotikylästä Pajalasta. Epilogissa kuvataan, miten Matti usein lähtee kotikävän ajamana käymään Pajalassa, seisoo iltahämärässä Tornionjoen sillalla ja katselee tuttua maisemaa. Levottomuus helpottaa ja mieleen nousevat kotikylän ihmiset, ”ihmiset jotka jakoivat minun maailmani” (Niemi 2001: 266). Kohtaus saa erityistä painoa, koska se on koko kertomuksen päättävä erillinen epilogi.

*Muutamana kerran vuodessa
kun kaipuuni kasvaa liian
voimakkaaksi, matkustan
takaisin Pajalaan. Saavun
sinne illalla ja kävelen uudelle,
sirkusteltaa muistuttavalle
pylonsillalle, joka kaartuu
Tornionjoen ylle. Pysähdyn
joen syvimässä kohdassa
katselemaan kylää ja sen
puukirkon suippoa tornia.*

*Kun käännän katsettani,
näen metsäisen horisontin ja
Jupukkavuoren sekä TV-maston
vilkkuvine neulankärkineen.
Joki virtaa alapuolellani
tasaisena ja leveänä kohti
merta. Vaimea kohina huuhtelee
korvista kaupungin metelin.
Levottomuuteni valuu illan syve-
nevään hämärään.*

*Annan katseeni vaeltaa kylän
yli. Muistot palaavat mieleeni,
ihmiset, jotka itseni tavoin ovat
muuttaneet pois, nimet, jotka
pilkottavat kasvojen takana.
- - - Nojaan käsilläni kylmään
sillan kaiteeseen ja mietin, mitä
teille kaikille on tapahtunut.
Ihmisille, jotka joskus tunsin,
ihmisille, jotka jakoivat minun
maailmani. (Niemi 2001:266)*

Antti Jalavan romaanissa *Asfaltblomman* (1981) päähenkilö Erkki, nuori ruotsin-suomalainen mies, yrittää rakentaa identiteettiään muun muassa matkustamalla Suomeen ja yrittämällä solmia siteitä paikkoihin ja ihmisiin, jotka liittyvät hänen sukuunsa. Erkki etsii henkistä yhteyttä fyysisen avulla. Romaanissa korostuu erityisesti kielen ja tarinoiden merkitys identiteetin tekijöinä. Erkki etsii sanan ”me” merkitystä. Hän on tullut tuskallisen tietoiseksi identiteetin ja eron kategorioiden jyrkistä rajoista, hänen tapauksessaan ruotsalaisuuden ja suomalaisuuden. Erkki kulkee maantieteellisesti ja henkisesti edestakaisin kahden maailmansa väliä; laivalla Tukholmasta Turkuun ja takaisin, polkupyörällä ja autolla Tornionjoen yli, hän kiertele Itä-Suomen maaseudulla etsimässä ihmisiä, jotka voisivat sulkea hänet joukkoon, jossa hän kuuluisi kategoriaan ”me”.

*- - - aamulla kirjoitin
päiväkirjaani että olin päättänyt
jäädä [Suomeen]. Mutta minä*

en jäänyt, en sillä kerralla enkä millään muullakaan kerralla. Olin tehnyt monta yritystä kuuluakseni MEihin ja aina epäonnistunut. Ehkä minä olin liian myöhään liikkeellä, muuttunut liikaa ruotsalaiseksi löytääkseni tien takaisin, tullut tuomitukseksi elämään vieraudessa loppuelämäni, liikkumaan keskellä tuttuja mutta sittenkin vieraita symboleja, muuttunut sellaiseksi joka alinomaan pakkaa laukkujaan, odottaa junaa joka ei koskaan tule, tarkkailee enemmän kuin osallistuu, kadehtii niitä jotka voivat sanoa ME tai VI. (Jalava 1981:37)

Antti Jalava ja Mikael Niemi kirjoittavat ruotsiksi. Norjan kveenin Alf Nilsen-Børsskogin romaanissa *Elämän jatko 1. Kuosuvaaran takana* (2004) kielivalinta on huomiota herättävä. Børsskog kirjoittaa kveeniksi, kielellä jolla ei ole virallista asemaa eikä kirjakielen perinnettä eikä myöskään kirjoitettua kielioppia. Tulkinnan avain annetaan jo alussa. Kirja on omistettu ”ihmisille, jotka on antaneet minulle kielen - -” (Nilsen-Børsskog 2004:5).

Lähdön ja paluun tematiikka määrää romaanin koko rakennetta. Kertomus sijoittuu Pohjois-Norjaan toisen maailmansodan loppuvaiheeseen. Saksalaiset ovat miehittäneet Norjan. Pyssyjoen kylän asukkaat pelkäävät että norjalaiset viranomaiset evakuoivat heidät pakolla etelään tai saksalaiset tappavat heidät. Välttääkseen tällaisen kohtalon kyläläiset pakenevat tunturiin, Kuosuvaaran taakse.

Børsskog sovittaa tarinansa eurooppalaisen klassisen kirjallisuuden muottiin. Lähtö jonka seurauksena ryhmä ihmisiä joutuu oman onnensa nojaan on kirjallisuuden perinteestä tuttu motiivi. Romaanin lähtöasetelma on kuin esimerkiksi Giovanni Boccaccion keskiaikaisessa episodiromaanissa *Decame-*

rone(1353): joukko ihmisiä pakenee ulkoisen uhan seurauksena normaaleista oloistaan. *Decameronessa* puhkeaa rutto, *Elämän jatkossa* riehuu sota. Yhteiskunta on romahtanut, pyssyjokilaiset pakenevat kodeistaan, apua ei ole odotettavissa mistään. Paetessaan kyläläiset oikeastaan samalla evakuoivat kokonaisen kulttuurin turvaan uhkaavalta tuholta. Romaanissa korostetaan, että pyssyjokilaiset haluavat tehdä asian itse ja omilla ehdoillaan. Valinnanvapauden motiivi on romaanissa olennainen sekä lähtötilanteen kuvauksessa että kautta kertomuksen.

- - Näin oli köyhyydessä elämä jatkunu vuosisattoi siitä asti ko heidän esivanhemat olthiin tulheet tänne jäämeren karuile ja kovasäisile merenrannoile, missä kesä oli ollu liian lyhyt ja talvi taas liian pitkä. Yksi etu oli kuitenkin ollu: täälä oli ihminen saannu elläät omana herrana, eikä toisen orjana. Ko rajat vedethiin valtakunttiin välile, oli ihmisten olo taas muuttunu. Taas oli tullu herroi ja käskijöitä näile ihmisille, jotka ennen kaikkee olthiin halunheet ja haluthiin vieläki elläät rauhassa omina herroina ja käskijöinä. (Nilsen-Børsskog: 11)

Pakolaisoloissa kulttuurinen yhtenäisyys tiivistyy. Romaanin symboliikka on vahvaa: koko Eurooppa on kaaostilassa, kansallisvaltion antama turvallisuus on kadonnut, talous ja elinkeinot ovat romahtaneet. Jäljellä on vain oma kulttuuri, sen suoja ja turva. Aineellinen osa kulttuuria on jäänyt miehittäjien käsiin. Maailmansodan riehussa Kuosuvaaran pakolaisryhmä torjuu toivotonmuutta ja epätoivoa hakemalla avukseen oman maailmankuvansa perusteita. Iisakki muistuttaa jatkuvasti ryhmän jäseniä, että

heidän on pysyttävä ihmisinä, eletävä omien moraalisääntöjensä mukaan, pidettävä yllä omaa moraaliaan kaaoksen keskellä. Ajatuksissa ja repliikeissa toistuu jatkuvasti ”me”, yhtenäisyyden vahvistaminen. ”Me” on kyläläiset, ihmiset jotka jakavat yhteisen kielen ja kulttuurin.

Anni tukeutuu tuttuihin askareisiin ja muistoihin. Hän siirtää kveenikylän aineellisen ja henkisen elämäntavan mahdollisimman tarkasti evakko-oloihin. Lähtö on romaanissa ulkoisen uhan pakottama, mutta sisäisiä voimavaroja se ei pysty murtamaan. *Kuosuvaarann takana* on ehjän kulttuuri-identiteetin kuvaus. Omaa kulttuuria ei romaanissa jouduta sulhteuttamaan enemmistökulttuuriin, vaan se säilyttää itseään selvän asemansa. Romaanin kulttuurinen viesti on jokaiselle selvä alusta lähtien jo siitäkkin syystä, että kirja on kirjoitettu kveenin kielellä. Se on ensimmäinen romaani¹⁶ kielellä, joka kamppailee olemassaolostaan kielteisessä poliittisessä ilmapiirissä. Kertomuksen itsevarma, tietoinen elämäntapa ja kieli välittyvät lukijalle kansanryhmän omalla kielellä viestinä esimodernista kulttuurisesta ykseydestä. Tällainen kertomus esitettynä kveenin kielellä on vahva manifesti kulttuurin arvon puolesta. Romaani luo myös vahvasti edellämämainitun valikoidun tradition pohjaa. Tärkeimmät ainekset ovat mukana: suuri historiallinen aihe, eepos-muoto, vahva ja autoritäärinen kertojanote, monipuolinen henkilövalikoima sekä kveenien menneisyyden ja elämäntavan esittäminen oikeana ja luonnollisena. Kertomus henkii kulttuurista itsevarmuutta. Uhka tulee ulkoapäin, mutta sisus on kova ja terve. Ristiriidat ja epäilykset ovat ohimeneviä, yhteinen pohja kestää ja usko omiin edellytyksiin on ehjä.

- - ”Miksipä met sitte emmä pitäis pärjätä tyyhälä?” haluis Anni tiettää. Lujjaa ihmisrottuu nämätki ihmiset olthiin. - - ”Met emmä tulis tyyhään, vaikka koko

maailma olis meitä vasthaan”, puhuskeli Anni. ”Tyskäläinen ei sais meitä koskhaan polvilens. Siihen pittää olla suurempi voima.” Kuosuvaarantakalaiset olthiin niin ko kataja. Se suijuu maahan saakka, mutta ei taitu.

- -

(Nilsen-Borsskog 2004:380)

Lähteet:

Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of nationalism*. Verso: London and New York.

Brennan, Timothy 1990: *The National Longing for Form*. Teoksessa *Nation and Narration*. Toim. Homi K. Bhabha. Routledge: London and New York.

Bogetvedt, Helena 1998: *Kveenikirjallisuus pohjoisnorjalaisessa kirjallisuusinstituutiossa*. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkieima. Universitetet i Tromsø.

Edvardsen, Edmund 1997: *Nordlunningen*. Oslo.

Enzenberger, Hans Magnus 1992: *Die Grosse Wanderung. Dreiunddreissig Markierungen*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main.

Hall, Stuart 1999: *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere.

Hobsbawm, Eric 1983: *Introduction: Inventing Traditions*. Teoksessa *The Invention of Traditions*. Toim. Eric Hobsbawm ja Terence Ranger. Cambridge University Press.

Jalava, Antti 1980: *Asfaltblomman*. Stockholm

Jalava, Antti 1981: *Asfalttikukka*. Suom. Pentti Saarikoski. Helsinki/Juva.

Niemi, Mikael 2000: *Populärmusik från Vittula*. Stockholm.

Niemi, Mikael 2001: *Populäärimusiikkia Vittulajänkältä*. Suom. Outi Menna.

¹⁶ Tietävästi ensimmäinen kokonainen kveeninkielinen teos yleensäkin. Kielellä on tähän mennessä ilmestynyt vain yksittäisiä runoja, muistelmapätkiä ja lyhyitä kuvauksia kokoomateoksissa ja lehdissä.

Jyväskylä.

Nilsen-Børsskog, Alf 2004: *Elämän jatko I. Kuosuvaaran takana*. Indre Billefjord.

Nummi, Jyrki 1997: *Se ainoa tarpeellinen. Lyhyt sjohtatus kansalliskirjallisuuteen*. Teoksessa *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 1997*, osa II. Toim. Päivi Molarius ja Juhani Sipilä. Helsinki.

Schwarz, B. 1986: *Conservatism, nationalism and imperialism*. Teoksessa *Politics and Ideology*. Toim. J. Donald ja S. Hall. Open University Press.

Williams, Raymond 1977/1988: *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus*. Suom. Mikko Lehtonen. Tampere.
